

Liturgian juuret: UT, VT ja synagogan jumalanpalvelus

Timo Eskola/STI 3.2.2015

Ensimmäisten kristittyjen seurakunta kokoontui niin kodeissa kuin synagogissa – jälkimmäisissä tosin Uuden testamentin mukaan vähemmän ja usein jännitteisissä olosuhteissa. Paavali kuitenkin aloitti julistuksensa aina synagogasta, eikä meillä ole syytä epäillä etteivätkö muutkin apostolit olisi tehneet samoin. Tämä yhteys on otettu toki tutkimuksessa huomioon, mutta jostain syystä synagogajumalanpalveluksen liturgia on jäänyt usein tutkijoilta syrjään. Juutalaisuuden tutkimuksen laajennuttua on hyvät mahdollisuudet paneutua tähän alueeseen uudella tavalla. Seuraavassa haetaan tekstien pohjalta eräitä ensimmäisiä viitteitä merkittävistä yhteyksistä, vaikka tarkempaan tieteelliseen tutkimukseen ei tässä vielä ole mahdollisuutta.

Liturgian pääpiirteistä

Synagogan liturgia on ainakin pääpiirteiltään varsin tunnettu. Liturgian yksittäisten osien muotoilu on tosin säilynyt vasta myöhemmissä teksteissä, mutta niiden sisältöä kuvaavat nimitykset löytyvät jo Mishnasta. Liturgiassa seurattiin todennäköisesti perinteisen juutalaisen aamurukouksen ja iltarukouksen kaavaa. Siihen kuului monta erillistä osaa, joista montaa kuvaa teemalauseen tapainen tunnus. Kaava on suurin piirtein sama kuin juutalaisen rukouskirjan kaava nykyään.

- Alkurukous
- Psalmi ja Jumalan nimen ylistys (*kaddish*)
- “Valon luoja” ja “Suurella rakkaudella” -rukoukset, *sheman* lausuminen ja ”Tosi ja varma”
- Kahdeksantoista rukous eli Amida ja Aaronin papillinen siunaus
- Pyyntörukous eli muut mahdolliset rukoukset
- Lain ja profeettojen targum selityksineen (eräänlainen saarna)
- Lopussa varsinainen suuri *kaddish*

Näitä osia tarkastellaan seuraavassa linkittäen liturgiasta tiedettyjä osia muuhun juutalaiseen perimätietoon. Jumalanpalvelus alkoi yksinkertaisesti. Alkurukouksen ja psalmin jälkeen seurasi sovellettu lyhyt *kaddish* eli Jumalan nimen siunaaminen: “Siunattu olkoon Herra” tai “Olkoon kuninkaan nimi siunattu”. Ilmaisuja oli saatu muualla käytetystä, itsenäisestä *kaddish*-rukouksesta “Olkoon hänen suuri nimensä siunattu aina ja ikuisesti”. Tällainen avaus tunnetaan Vanhasta testamentista, sillä vastaava rukous aloittaa hallel-psalmit: “Siunattu olkoon Herran nimi nyt ja iankaikkisesti” (Ps. 113:2). Sama ilmaus esiintyy myös Danielin rukouksessa (Dan. 2:20): “Olkoon Jumalan nimi kiitetty iankaikkisesta iankaikkiseen”.

Jumalan nimen siunaamisen myötä siirrytään liturgian tunnustusosioon. Sen ensimmäinen rukous on “Valon luoja”, josta on löytynyt perin vanha muoto eräässä fragmentissa. Koska lyhyt nimitys “Valon luoja” esiintyy muiden otsikoiden tapaan jo Mishnassa, voidaan päätellä, että rukous oli tunnettu Uuden testamentin aikaan. Seuraavassa lyhennelmä rekonstruoidusta tekstistä.

Siunattu ole sinä Herra meidän Jumalamme, koko maailman kuningas, valon Luoja, pimeyden Luoja. Sinä teet rauhan ja luot kaiken. Ikuinen valo, elämän aarre, valkeus pimeydestä. Hän sanoi, ja niin tapahtui. Ylistetty olkoon kuninkaiden Kuningas, pelätty ja Pyhä enkeleiden joukon keskellä. Hänet on korotettu ja asetettu kuninkaaksi, Kuningas ja Pyhä. [...] He hyväksyvät ja lausuvat: ‘Pyhä, pyhä, pyhä’ [= Jesajan trishagion]... Siunattu ole sinä, Herra, valon luoja.

Toisena liturgiassa seuraa Tooran siunaus nimeltä ”Suurella rakkaudella”. ”Suurella [tai: ikuisella] rakkaudella olet rakastanut kansaasi, Israelin huonetta. Olet opettanut meille Tooran ja käskyt, säädökset ja määräykset. Siksi, ikuinen Jumalamme, maate käydessämme ja ylös noustessamme puhumme sinun käskyistäsi ja iloitsemme sinun sanoistasi [...] Siunattu ole sinä, Ikuinen, joka rakastat kansaasi Israelia.” Tälle rukoukselle oli luontainen funktio synagogassa, sillä jokaisen synagogan etuosan korokkeella oli toorarullien säilytyspaikka tai syvennys, nykyään yleensä toorakaappi.
Tunnustautuminen ja kansan identiteetti

Liturgian keskipiste on sama kuin juutalaisen päivittäisen rukouksen keskus: *shema*-lause. Sitoutuminen ja tunnustautuminen ainoaan oikeaan Jumalaan on juutalaisen jumalanpalveluksen luovuttamaton ydin. Jaksot liittyvät Mooseksenkirjojen avainkohtiin. Itse *shema*-lauseeseen liittyi Mishnan mainitsema jakso ”Ja niin on käyvä” (5. Moos. 11).

”Kuule Israel! Herra on meidän Jumalamme, Herra yksin.” (5. Moos. 6:5)

”Rakasta Herraa, Jumalaasi, koko sydäimestäsi, koko sielustasi ja koko voimastasi.” (5. Moos. 6:5)

”Ja niin on käyvä”: ”Jos te tarkoin noudatatte hänen käskyjään, jotka minä teille nyt annan, ja jos rakastatte Herraa, Jumalaanne, koko sydäimestänne ja koko sielustanne ja jos palvelette häntä, Herra antaa syysateet ja kevätsateet maahanne ajallaan, niin että voitte korjata viljanne, viininne ja öljynne.” (5. Moos. 11:13-21)

”Varokaa siis, ettei sydämenne anna periksi viettelykselle ja ettette lankea palvelemaan vieraita jumalia ettekä kumartamanaan niitä.” (4. Moos. 15:37-41)

Ainoan Jumalan palvelemista korostava Deuteronomiumin lause saa tuekseen kolminkertaisen kehotuksen Jumalan rakastamiseen: koko sydäimestä, sielusta ja voimasta. Mishnassa tätä kolmijakoa käytetään kuvana Israelin kuuliaisuudesta. Tunnustuslausuman päätteeksi luettiin ”Tosi ja varma”. Siitä esimerkkinä katkelma, joka on lainattu eräästä myöhäisestä muodosta: ”Tosi ja varma sekä luotettava on tämä, ja meille pysyvä. Sillä hän on Ikuinen, meidän Jumalamme, eikä hänen rinnallan ole muita. Me olemme Israel, hänen kansansa [...]”.

Pitkästä Amida-rukouksesta valittiin eri rukoushetkissä lisäksi eri osioita. Kolmanteen kohtaan lisättiin yleensä Jesajan kirjan trishagion: ”Pyhä, pyhä, pyhä Herra Sebaot; kaikki maa on täynnä hänen kunniaansa” (Jes. 6:4). Traditio tosin vaihteli, joten lause esiintyy yllä myös ”Valon luojassa”. Amidan jälkeen luettiin lisäksi Vanhan Testamentin papillinen siunaus: ”Herra siunatkoon sinua ja varjelkoon sinua...” (4. Moos. 6:24).

Saarnan juurilla

Saarnan historia saa myös sisältöä synagogan käytännöistä. Liturgiassa luettiin rukousten lisäksi Moosesta ja profeettoja. Tekstejä luettiin jatkuvan käytännön mukaisesti eräänlaista ”synagogavuotta” seurailen. Tekstit luettiin hepreaksi ja käännettiin sen jälkeen arameaksi. Tekstin kääntäjästä tuli vähitellen myös tekstin selittäjä, ja tulkitsevat käännökset muodostivatkin vähitellen perustan arameankielisille targumeille eli selityksille. Näitä on säilynyt meille laajoissa kokoelmissa, mutta ne ajoittuvat nyky muodossaan paljon Raamatun aikaa myöhemmälle ajalle.

Uuden testamentin kuuluisin esimerkki profeettatekstin targumista löytyy Nasaretin synagogasta, missä Jeesus tekstin luettuaan antaa siitä tulkinnan (Luuk. 4:16–21). Jeesus lukee ensin päivän tekstin Jesajan kirjasta. Jakso alkaa suoralla lainauksella kohdasta Jes. 61:1: ”Herran henki on minun ylläni... [jne.]”. Aiheena on ilosanoman julistaminen ”köyhille”. Selitys, jonka Luukkaan evankeliumi tarjoaa, on lyhyt: ”Tänään, teidän kuultenne, on tämä kirjoitus käynyt toteen”. Käytännössä selitys on luonnollisestikin ollut pidempi ja yksityiskohtaisempi.

Lisäksi on syytä panna merkille, että monet meille säilyneistä juutalaisista targumeista esittävät teksteistä usein nimenomaan messianologisia tulkintoja. Targumit ovat vahvasti teologisia. Vanhan testamentin tekstin täydennykset ja tulkinnat ovat nostaneet esiin kunkin aikakauden vahvoja erityispiirteitä. Targumit toistavat Israelin historian suurta kärsimyskertomusta: pakkosiirtolaisuuden ajan vaivat eivät koskaan kunnolla päättyneet. Jerusalemin hävityksen

jälkeen monien hurskaiden ainoa toivo oli Daavidin suvun Messias, joka toisi pelastuksen ajan mukanaan.

Synagogan liturgia päättyi varsinaiseen *kaddishiin*: ”Olkoon hänen suuri nimensä siunattu aina ja ikuisesti”. Nimen siunaus esiintyi myös muissa muodoissa.

Siunattu olkoon Ikuinen kaikkina aikoina. Amen, Amen! Siunattu olkoon Ikuinen Siionissa, hänen valtaistuimensa on Jerusalemissa! Halleluja! Siunattu olkoon Ikuinen, Herra, Israelin Jumala, joka tekee kaikki ihmeet! Ja siunattu olkoon hänen ihmeellinen nimensä ikuisesti, ja tulkoon hänen kirkkautensa täydelliseksi kaikkialla maailmassa.

Amida-rukouksen teologisia piirteitä

Synagogan rukouskäytännön tukirankana toimi rukous nimeltä *Kahdeksantoista (Shemoneh 'esreh)* eli Amida, jonka ympärille koko liturgia Mishnan mukaan rakentui (mBer. 5). Kahdeksantoista siunauksen (*berakhot*) rukous tunnetaan useammassakin eri muodossa (Schürer).

Ensimmäinen rukous alkaa VT:n aiheita painottaen ja *sheman* sekä 1. käskyn hengessä.

1. Siunattu ole sinä, Herra meidän Jumalamme ja meidän isiemme Jumala, Abrahamin Jumala, Isakin Jumala ja Jaakobin Jumala, suuri, mahtava ja pelättävä Jumala, korkein Jumala, joka lahjoitat yltäkylläisen armon ja olet kaiken luoja. Sinä muistat armon lupauksesi isille ja lähetät Vapahtajan heidän lastensa lapsille pelkästä rakkaudesta ja nimesi tähden. Oi Kuningas, joka annat avun ja pelastuksen ja joka olet kilpi. *Siunattu ole sinä, Herra, Abrahamin kilpi.*

2. Herra, sinä olet ikuinen ja kaikkivaltias, sinä teet kuolleet eläviksi. Sinulla on valta auttaa, sinä pidät armostasi elämää yllä, sinä herätät kuolleet suuresta armostasi, sinä autat sortuvia, parannat sairaita, vapautat vangitut, pidät sanasi uskollisena niille, jotka makaavat tomussa. [...] *Siunattu ole sinä, Herra, joka teet kuolleet eläviksi.*

3. Sinä olet pyhä, sinun nimesi on pyhä ja pyhitetyt ylistävät nimeäsi joka päivä. *Siunattu ole sinä, Herra, Pyhä Jumala.*

4. Sinä annat ihmiskunnalle viisauden ja opetat ihmisille ymmärrystä [...] *Siunattu ole sinä, Herra, joka annat viisauden.*

5. Isämme, johda meidät takaisin Tooran äärelle [...] *Siunattu ole sinä, Herra, joka iloitet katumuksesta.*

6. Anna meille anteeksi, Isämme, sillä me olemme tehneet syntiä [...] *Siunattu ole sinä, Herra, armollinen ja täynnä anteeksiantamusta.*

7. Katso meidän kärsimystämme ja aja asiaamme. Pelasta meidät nopeast sanasi tähden, sillä sinä olet voimakas Pelastaja. *Siunattu ole sinä, Herra, Israelin Vapahtaja.*

8. Paranna meidät, oi Herra, ja me paranemme. Pelasta meidät, ja me pelastumme [...] *Siunattu ole sinä, Herra, joka parannat kansasi Israelin sairaita.*

9. Siunaa tämä vuosi [...] *Siunattu ole sinä, Herra, joka siunaa vuodet.*

10. Julista vapautustamme suurella pasunalla ja kohota viiri keräämään hajotetut yhteen. Kokoa meidät maan neljältä kolkalta. *Siunattu ole sinä, Herra, joka kokoat yhteen kansasi Israelin maanpakolaiset.*

Amidan yksittäiset rukoukset muodostavat kokonaisuuden, jonka taustalla on pitkä juutalaisen teologian historia. Vanhasta testamentista nousee Abramamin saama lupaus ja siunaus, joiden perusteella hänestä tulisi Abraham, kansojen isä (1. Moos. 15-17). Tämän jakson avaa viittaus kilpeen: ”Älä pelkää, Abram. Minä olen sinun kilpesi, ja sinun palkkasi on oleva hyvin suuri.” (15:1).

Loppuosan rukoukset ovat puolestaan täynnä messianologista toivoa. Palestiinalainen versio sisälsi tästä monta keskeistä teemaa:

14. Ole armollinen, Herra meidän Jumalamme, suuren armosi tähden, kansallesi Israelille ja kaupungillesi Jerusalemile ja Siionille, kirkkautesi asuinpaikalle sekä asumuksellesi temppelille, ja Daavidin huoneen kuninkuudelle – sinun vanhurskaalle Messiaallesi. *Siunattu ole sinä, Herra, Daavidin Jumala, joka rakennat Jerusalemin.*

Babylonialaisessa versiossa rukoukset 14 ja 15 käsittelevät molemmat Palestiinalaisen version kahtia jaettua aihetta. Rukous 14 puhuu Jerusalemin rakentamisesta: ”rakenna se pian, meidän päivinäme, ja tee siitä iankaikkinen rakennus, ja korota nopeasti sen keskelle Daavidin valtaistuin.” Rukous 15 täydentää tätä: Anna Daavidin vesan puhjeta esille nopeasti ja korota pelastuksellasi hänen sarvensa”.

15. Anna Daavidin vesan puhjeta esille nopeasti ja korota pelastuksellasi hänen sarvensa. Sillä me odotamme sinun pelastustasi joka päivä. *Siunattu ole sinä, Herra, joka annat pelastuksen sarven nousta.*

17. Mielistyy kansaasi, Herra meidän Jumalamme, ja heidän rukouksiinsa. Palauta jumalanpalvelus kaikkeinpyhimpään temppeleesi ja hyväksy Israelin uhrin rakkaudella ja mielihyvällä [...] Kunpa silmämme näkisivät, kun palaat armossasi Siioniin. *Siunattu ole sinä, Herra, joka annat kirkkautesi (shekina) palata Siioniin.*

19. Tuo rauha, hyvyys ja siunaus, armo ja suosio sekä armahdus meille ja koko Israelille, sinun kansallesi. Siunaa meitä, Isämme, meitä kaikkia yhdessä kasvojesi valolla. Sillä kasvojesi valolla olet antanut meille Herran, Jumalamme, elämää antavan Tooran, sekä rakkaudellisen laupeuden ja vanhurskauden ja siunauksen ja armon ja elämän ja rauhan [...] *Siunattu ole sinä, Herra, joka siunat kansaasi Israelia rauhalla.*

Liturgian jatkumoa alkukirkossa

Juutalaisen liturgian vaikutus ei jäänyt ainoastaan näihin teologisiin piirteisiin alkuseurakunnan opetuksessa. Osia synagogan perinteestä jäi myös itse liturgiaan. Se nähdään Apostolisista konstituutioista, joka on kokoelma liturgisia tekstejä noin sata vuotta Paavalin matkoja myöhemmin. Kyse on kaavamaisista teksteistä, joiden luonne on täysin juutalaisen synagogaperinteen mukainen, mutta joihin kristityt ovat lisänneet ylistäviä lauseita Kristuksesta. Ensimmäinen esimerkki on *kaddishia* heijasteleva laaja ylistysjakso, jossa ylistyksen kohde on sekä luoja että Israelin pelastaja.

(7) *'Kuinka moninaiset ovat sinun tekosi, Herra! Sinä olet ne kaikki viisaasti tehnyt, maa on täynnä sinun luotujasi.'* [Ps. 104:24] Ja enkelien joukko astuu esiin, viisaat henget sanovat Phelmunille [hepr. Dan. 8:13, toinen enkeli], 'On vain yksi Pyhä [Jumala]!' Ja pyhät serafit laulavat yhdessä kuusisiipisten kerubien kanssa sinulle ylistyslaulua ja kajauttavat äänillä, jotka eivät koskaan vaikene,

'Pyhä, Pyhä, Pyhä, Herra Sebaot, taivas ja maa ovat täynnä sinun kunniaasi!' [Jes. 6:3]

Ja taivaan joukkojen muut ryhmät, arkkienkelit, valtaistuimet, vallat, itsevaltiaat, hallitsijat ja voimat huudahtivat sanoen: Siunattu olkoon Herran kirkkaus paikassa, jossa se sijaitsee!

Mutta Israel, sinun maanpäällinen, pakanoista erotettu yhdyskuntasi käy taistoa taivaan joukkojen rinnalla öin ja päivin; sydän täynnä iloa ja henki alttiina se laulaa: *'Jumalalla on kymmenentuhannet loistavat vaunut, tuhat kertaa kertaa tuhannet, kun hän tulee Siinailta pyhäkköönsä'* [Ps. 67:18 LXX] ...

(20) Elävät olennot kohdistavat katseensa häneen, joka antoi heille elämän, puut kääntyivät kohti häntä, joka oli ne luonut. Kaikki sinun sanasi luomat olennot kertovat valtasi mahtavuudesta.

Siksi myös kaikkien ihmisten tulisi osoittaa sinulle laulu Kristuksen kautta koko sydämestään kaikesta tästä. [...]

(26) Sillä tämä ennustus ei ole meidän, Herra, vaan sinun palvelijasi, ja se sanoo:

'Teidän tulee siis tietää ja painaa sydämeenne, että Herra on Jumala' (Deut. 4:39).

Sillä sinun rinnallasi ei ole jumalaa, ei ole Pyhää sinun lisäksesi, sinä tiedon Herra Jumala, pyhien Jumala; Pyhä, joka olet pyhien yläpuolella. [...]

(38) Sillä sinä olet viisauden Isä, luoja, sinä saat aikaan Välittäjän luovan työn, sinä olet harkinnan lahjoittaja, lain antaja, tarpeiden tyydyttäjä, jumalattomien rankaisija, vanhurskaskosten palkitsija; Kristuksen Isä ja Jumala ja niiden Herra, jotka ovat hurskaita häntä kohtaan. (AposCon. 7.35.1–10)

Kristillisessä jumalanpalveluksessa *shema*-lause korvautui uskontunnustuksella, joka muotoutui sekä Jerusalemissa että Paavalin lähetyskentillä pääsiäisen sanoman ympärille (1. Kor. 15: 1-5). Paavalin ja edellä mainittujen konstituutioiden ajallista väliä silloittaa apostolin lähetysalueella toiminut Syyrian Antiokian marttyyriiispa Ignatios. Hän lähetti seitsemän kirjettä eri seurakunnille matkustaessaan Roomaan tuomittavaksi uskostaan. Kirjeet on kirjoitettu noin vuonna 110. Esimerkki kristologisesta tunnustuksesta löytyy Ignatioksen kirjeestä tralleslaisille.

Olkaa siis kuuroja, milloin joku puhuu teille eikä tiedä mitään Jeesuksesta Kristuksesta, joka on Daavidin sukua, Mariasta syntynyt,

joka todella syntyi, söi ja joi,

todella sai vainon osakseen Pontius Pilatuksen aikana,

todella ristiinnaulittiin

ja kuoli, taivaassa maassa ja maan alla olevien nähden,

hänenä, joka myös todella herätettiin kuolleista, kun hänen Isänsä hänet herätti;

aivan vastaavalla tavalla on Isä Kristuksessa Jeesuksessa herättävä myös meidät, jotka uskomme häneen, ja ilman häntä ei meillä todellista elämää olekaan. (IgnTrall 9)

Kirjallisuutta

Elbogen, Ismar, Jewish Liturgy. Philadelphia. 1993.

Eskola, Timo, Uuden testamentin narratiivinen teologia. Kauniainen. 2011.

Schürer, E., The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. - . A.D. 135). I-III. Revised and edited by G. Vermes, F. Millar and M. Black. Edinburgh: Clark. 1987.